

ارمغان شرق

ایران در آینه ادبیات آلمانی

دکتر حمیده بخت

عضو هیات علمی دانشگاه تهران

وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ

(سوره بقره آیه ۱۱۵)

شرق از آن خداوند است، غرب از آن خداوند است

Gottes ist der Orient, Gottes ist der Okzident

(گوتله، دیوان شرقی - غربی)

ارمغان شرق

ایران در آینه ادبیات آلمانی

دکتر حمیده بخت

عضو هیات علمی دانشگاه تهران

سرشناسه	: بهجت، حمیده
عنوان و نام پدیدآور	: ارمغان شرق: ایران در آینه ادبیات آلمانی / نوشته حمیده بهجت.
مشخصات نشر	: تهران : بهجت، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	: ۲۳۷ ص.
شابک	: 978-600-338-079-0
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
موضوع	: ادبیات آلمانی -- تاثیر ایران
موضوع	: German literature -- Iranian influences
موضوع	: ایران در ادبیات
موضوع	: Iran - In literature
رده بندی کنگره	: ۱۱۱۰PT
رده بندی دیویی	: ۹۱۰۸۰۳۵۵/۸۳۱
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۶۸۲۹۵۰

برای تهیه کتاب‌های مورد نیاز خود به سایت
www.behjatbookshop.ir
 مراجعه فرمایید.

انتشارات بهجت

ارمغان شرق / ایران در آینه ادبیات آلمانی

نویسنده: دکتر حمیده بهجت

طراح روی جلد و تصاویر داخل: سروش فرخی

چاپ اول ۱۳۹۸

شمارگان: ۵۰۰ جلد

قیمت: ۵۰۰۰۰ تومان

حق چاپ محفوظ است.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۳۸-۰۷۹-۰

انتشارات بهجت

تهران، ولی عصر، دوراهی یوسف‌آباد، شماره ۱۹۷۸ / تلفن: ۸۸۹۶۷۱۷۶ - دورنگار ۸۸۹۵۷۱۷۶

دفتر توزیع و فروش انتشارات بهجت

تهران، خیابان میرزای شیرازی، شماره ۱۶۲ / تلفن: ۸۸۸۹۹۹۰۷ - دورنگار ۸۸۹۴۱۱۴۶

www.behjatpublication.com
info@behjatpublication.com

معلم روزگارم سر دیش

فهرست مطالب

۱۱	پیشگفتار
۱۳	مقدمه
۱۹	بخش اول: روند تأثیرگذاری ادب و فرهنگ ایران بر ادبیات آلمانی
۲۲	۱. جنگ های صلیبی
۲۲	۲. جهانگردان
۲۴	۳. مستشرقان
۲۶	انجمن های شرق شناسی
۲۷	اظهار نظر ادیبان آلمانی زبان درباره ادب فارسی
۲۹	بخش دوم: آدام اولتاریوس
۳۱	زندگی نامه اولتاریوس
۳۲	شرح سفر اولتاریوس به ایران
۳۵	نمونه آثار اولتاریوس
۳۵	سفرنامه اولتاریوس
۴۲	ترجمه گلستان سعدی اولتاریوس
۴۵	بخش سوم: پاول فلمینگ
۴۷	زندگی نامه فِلمینگ
۴۸	شرح سفر فلمینگ به ایران
۴۹	نمونه آثار فلمینگ

۴۹	اشعار فلمینگ درباره ایران
۵۲	دیگر اشعار فلمینگ
۵۵	بخش چهارم: یوهان ولفگانگ فن گوته
۵۷	زندگی نامه گوته
۶۱	اندیشه ها و جهان بینی گوته
۶۸	آشنایی گوته با شرق، ادب فارسی و حافظ
۶۹	دیوان شرقی - غربی گوته
۷۱	مطالعات شرقی گوته و ارتباط او با شرق شناسان
۷۶	الهام پذیری گوته از حافظ
۸۳	الهام پذیری گوته از قرآن
۸۷	تأثیر ماریانه ویلمر بر دیوان شرقی - غربی
۹۰	سفر معنوی گوته به شرق
۹۵	شرق و غرب
۱۰۱	بخش پنجم: ژوزف هامر پورگشتال
۱۰۳	زندگی نامه هامر
۱۰۵	اهمیت هامر در تاریخ شرق شناسی
۱۰۶	نمونه آثار هامر
۱۰۶	ترجمه دیوان حافظ
۱۱۰	نقش ترجمه هامر در پدید آمدن دیوان شرقی - غربی
۱۱۲	به دستداران ادبیات
۱۱۹	بخش ششم: فریدریش روکرت
۱۲۱	زندگی نامه روکرت
۱۲۵	پژوهش ها و فعالیت های روکرت
۱۲۶	ترجمه های روکرت

۱۲۷	ترجمه‌های روکرت از زبان فارسی
۱۲۸	روکرت و غزل فارسی
۱۳۰	شعر جهانی، صلح جهانی است
۱۳۱	نمونه آثار روکرت
۱۳۱	کتاب گل‌های شرقی
۱۳۴	اشعار روکرت

۱۴۱	بخش هفتم: هاینریش هاینه
۱۴۳	زندگی‌نامه هاینه
۱۴۵	ارتباط هاینه با ایران و فرهنگ آن
۱۴۵	۱. سخنی درباره ایران
۱۴۶	۲. مضمون «گل و بلبل»
۱۴۶	۳. شعر عذرا
۱۴۸	۴. شعر فردوسی شاعر

۱۵۹	بخش هشتم: آنه ماری شیمل
۱۶۱	زندگی‌نامه شیمل
۱۶۴	نمونه آثار شیمل
۱۶۴	بوستان معرفت
۱۶۵	غزلی از شیمل

۱۶۷	بخش نهم: مضامین پراکنده
۱۶۹	گتلیب گُنراد پِفِل
۱۷۰	بهرام
۱۷۴	شاه عباس
۱۷۵	ساموئل فریدریش ساوتر
۱۷۵	شاهزاده والانسب، ابراهیم

۱۷۸	لودویک تیک
۱۸۰	گل سرخ
۱۸۲	ایدا هان - هان
۱۸۲	فردوسی
۱۸۵	فریدریش هبل
۱۸۵	شعر جهانی
۱۸۷	روڈلف پِرسِیر
۱۸۷	نوادگان فردوسی
۱۹۱	کتابنامه
۱۹۱	منابع فارسی
۱۹۳	منابع آلمانی
۱۹۶	منابع دیجیتالی
7	متون و اشعار به زبان آلمانی

پیش‌گفتار

«شما ای نجیب‌زادگان! بپا خیزید! بپا خیزید! کاخ‌ها را بگشایید و الهه‌های دانش را از حرم‌ها برآیید...»

این است سخنان هامر، خطاب به «دوستان ادبیات» که باید «دروازه خورشید شرق را درهم شکنند» و دانش و ادبیات آن و به‌ویژه ایران را از آن خود کنند. هنگامی که هامر یکی از ادیبان و شرق‌شناسان بنام غرب این چنین همتایان خویش را به زبان و ادب فارسی ترغیب و تشویق می‌نماید، آیا زمان آن فرا نرسیده که ما نیز در شناخت و فراگیری گنجینه‌های ادب سرزمین خویش، بیش از پیش تلاش کنیم و در زنده نگاه داشتن و ترویج آن بکوشیم؟ البته که این چنین است، باشد که این بیت معروف مولانا در مورد ما مصداق پیدا نکند:

یار در خانه و ما گرد جهان می‌گردیم

آب در کوزه و ما تشنه لبان می‌گردیم

سخنانی از این دست و ستایش‌هایی این چنین نگارنده را بر آن داشت تا به تدوین اثر پیش رو بپردازد. بدان امید که موجب گردد تا ما قدرشناس گذشتگان و میراث ایشان باشیم.

بسیار خرسندم که انتشار این کتاب با دویستمین سال چاپ دیوان شرقی - غربی مقارن گشت.

در این جا بایسته است تا از دانشجویان عزیزم، که با پرسش‌های خود به من انگیزه جستجوی بیشتر می‌دادند، سپاسگزاری کنم. بر خود لازم می‌دانم از دوستانی که در گردآوری برخی از منابع این کتاب به من یاری رساندند، قدردانی نمایم:

سرکار خانم کریستینه کمپفر چند کتاب و مقاله آلمانی را، که دست‌یابی به آن‌ها در ایران میسر نبود، برای این جانب فرستادند.

جناب آقای محسن محسنی تعدادی از شعرها و متن‌های اصلی را در اختیار این جانب نهادند و انجام این پژوهش بدون یاری ایشان، بسیار سخت می‌شد.

و همکار گرامی جناب آقای حسن پروان که منابع دیجیتالی را پیشنهاد کرده و از این طریق، به پیشبرد روند کار کمک شایانی نمودند.

نیز شایسته می‌دانم از زحمات بی‌دریغ خانم دکتر فرحناز فرهادی، عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی که متن را خوانده و آن را ویراسته‌اند، تشکر کنم.

در پایان، از همسر عزیزم صمیمانه سپاسگزارم که حمایت‌ها و تشویق‌های ایشان همواره مایه دلگرمی من بوده و هست و از فرزندان دلبندم مهرداد و سروش که هنگام تدوین این اثر تحمل و بردباری نمودند.

از درگاه خداوند بزرگ برای همه عزیزان نامبرده تندرستی، شادی و توفیق الهی آرزومندم.

حمیده بهجت

عضو هیأت علمی دانشگاه تهران

فروردین ماه ۱۳۹۸

مقدمه

یکی است ترکی و تازی در این معامله حافظ
حدیث عشق بیان کن بدان زبان که تو دانی

آثار نویسندگان و شاعران بزرگی مانند حافظ، سعدی، مولانا، نظامی و فردوسی و نیز آثار تمامی متفکران و ادیبان برجسته جهان از جمله هومر، شکسپیر، گوته و شیلر در خود عنصر و پدیده‌ای ویژه دارند که موجب شده همیشگی و جاودانی گردند. یکی از رازهای جاودانه‌بودن آن‌ها در این است که از انسان راستین سخن گفته‌اند و از عشق او، از رنج‌ها و شادمانی‌هایش، از سرگشتگی‌ها و کامیابی‌هایش. انسانی که پیوسته در پی کشف هستی و شناخت خویش بوده‌است. این دسته از آثار و نیز نویسندگان آن‌ها متعلق به ملت و سرزمین خاصی نیستند بلکه از آن تمامی انسان‌ها و همه نسل‌های بشری هستند. آری ایشان به جامعه بشریت تعلق دارند و از این روی توانسته‌اند بر سایر انسان‌ها به‌ویژه بر ادیبان و نویسندگان دیگر کشورها تأثیر گذارند.

کتاب پیش رو کوشیده‌است تا تأثیرپذیری ادب آلمانی را از زبان و ادب فارسی و فرهنگ ایرانی بررسی کند و در این راستا، به شرح احوال و آثار بزرگان آلمانی‌زبانی پرداخته می‌شود که هریک، به گونه‌ای از ادبیات فارسی و نیز فرهنگ و آیین‌های ایرانی الهام گرفته و مضامین آن‌ها را، به شیوه‌ای خاص، در آثار خود - اعم از نثر یا نظم - ارائه داده‌اند. این شاعران و اندیشمندان را که درواقع منعکس‌کننده و معرف ادب، زبان و فرهنگ ما ایرانیان به زبان آلمانی هستند می‌توان به سه گروه بخش نمود:

۱. گروه نخست جهانگردانی هستند که به ایران آمده و دیده‌ها، شنیده‌ها و تجربه‌های خویش از این کشور را به‌شکل سفرنامه به رشته تحریر درآورده‌اند و از طریق انتشار آن‌ها، فرهنگ و ادب ایرانی را در اروپا معرفی نموده‌اند. برای مثال می‌توان از «آدام

اولئاریوس»^۱ نام برد که با نوشتن سفرنامه مشروح خود به نام «سفرنامه اولئاریوس»^۲ تصویری جامع از ایران و اوضاع اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی آن به‌ویژه در زمان سلطنت صفویان ارائه داد.

۲. گروه دوم، مستشرقانی هستند که زبان کشورهای شرقی اسلامی، به‌ویژه زبان فارسی، عربی و ترکی را فراگرفته و درباره فرهنگ و آثار ادبی این کشورها تحقیق و تفحص نمودند. برای نمونه می‌توان از افرادی مانند «فریدریش روکرت»^۳ و «یوسف فن هامر پورگشتال»^۴ نام برد که یا از طریق ترجمه کتاب‌های فارسی به زبان آلمانی یا با تدوین آثاری درباره زبان و ادب فارسی به ترویج آن پرداخته و موجب گشتند تا اروپاییان با ادب و فرهنگ ایران‌زمین آشنا شوند.

۳. گروه سوم اشخاصی را شامل می‌شود که با مطالعه آثار جهانگردان و مستشرقان - اعم از تألیف یا ترجمه - ایران و ادب و فرهنگ آن را شناخته و تحت تأثیر آن، خود به خلق آثاری ارزشمند پرداختند. «یوهان ولفگانگ گوته»^۵ و «هاینریش هاینه»^۶ در این گروه جای دارند. برخی نیز تنها نماد و مضمونی را از ادب فارسی یا فرهنگ و تاریخ ایرانی وام گرفته و براساس آن قطعه شعری سروده‌اند، مانند «گتلیب کُنراد پففل»^۷ که در شعر خود به نام «بهرام»^۸ داستان بهرام و مبارزه او برای دستیابی به سلطنت را به قلم کشیده است.

در زیر به بخش‌های اصلی کتاب اشاره می‌شود:

در **بخش نخست**، با مروری اجمالی روند کلی تأثیرگذاری ادب و فرهنگ ایران بر ادبیات آلمانی بررسی می‌گردد.

از **بخش دوم تا هشتم** به معرفی جهانگردان، مستشرقان و ادیبانی می‌پردازیم که از ادب فارسی و فرهنگ ایرانی بهره گرفته‌اند. ترتیب آوردن این اشخاص بر مبنای سال

1 Adam Olearius

2 *Offt begehrte Beschreibung Der Newen Orientalischen Rejse* (1647)

اسم کتاب اولئاریوس در چاپ نخست «توصیف درخواستی سفرهای شرقی نو» بود اما در ویرایش‌های بعد، کمی تغییر کرد. در اثر پیش رو، پیوسته تحت عنوان «سفرنامه اولئاریوس» از آن نام خواهیم برد.

3 Friedrich Rückert

4 Josef von Hammer Purgstall

5 Johann Wolfgang Goethe

6 Heinrich Heine

7 Gottlieb Konrad Pfeffel

8 Baharam

تولد ایشان است. در هر بخش، نخست شرح کوتاهی از زندگانی و آثار آن‌ها ذکر می‌گردد و سپس به چگونگی آشنایی و ارتباط ایشان با ادب فارسی و فرهنگ ایرانی پرداخته، در خاتمه نمونه‌هایی برجسته از نوشته‌های ایشان که نشان‌دهنده این تأثیرپذیری و نیز جهان‌بینی خاص آن‌ها است، آورده می‌شود.

در بخش **نهم** به معرفی آثار پراکنده و به نسبت کوتاه می‌پردازیم. در این بخش نیز قبل از آوردن اثر، زندگی‌نامه نویسنده آن اثر به اختصار بیان می‌گردد.

چند نکته مهم شایان مذاقه است:

۱. در کتاب پیش رو، همواره سخن از تأثیرپذیری ادب و زبان آلمانی و یا آلمانی‌زبان‌ها است. این بدان معنی است که ادبیات سه کشور آلمانی‌زبان یعنی آلمان، اتریش و سوئیس مورد بررسی قرار گرفته‌است.

۲. تمام آثار گردآوری شده در این جستار، توسط نگارنده ترجمه شده‌است.

۳. نخستین کسی که زندگی و آثارش بررسی می‌گردد آدام اولتاریوس است که در سال ۱۵۹۹ یا ۱۶۰۳ به دنیا آمده و آخرین فرد «آنه‌ماری شیمل»^۱ می‌باشد که در سال ۲۰۰۳ درگذشته است. بنابراین کتاب پیش رو دربرگیرنده آثار نویسندگانی است که از آغاز قرن هفده تا پایان قرن بیست زندگی کرده‌اند.

۴. طولانی‌ترین بخش اثر حاضر به یوهان ولفگانگ گوته، شاعر و اندیشمند گرانقدر آلمان اختصاص یافته‌است. از آن روی که او تحت تأثیر دیوان حافظ و نیز دیگر آثار فارسی‌زبان، «دیوان شرقی - غربی»^۲ را که بزرگ‌ترین مجموعه شعری وی محسوب می‌گردد، سروده است و این کتاب بارزترین نمونه تأثیرپذیری از ادبیات فارسی به زبان آلمانی محسوب می‌شود. آثار این اندیشمند، نه تنها به دلیل حجم بسیار، بلکه به علت تنوع مطالب آن، نیاز به بررسی دقیق و گسترده داشت.

۵. شایان ذکر است نگارنده کوشیده تا آن‌جا که ممکن است مطالب را مستقیم از منابع اصلی برگیرد و از آوردن نقل‌قول از گفته‌های دیگران بپرهیزد. برای تدوین سرگذشت ادیبان، نویسندگان و اندیشمندان، از ذکر منابع دیجیتالی نامعتبر صرف‌نظر گردید و

1 Annemarie Schimmel

2 West-östlicher Divan

تنها از «بیوگرافی آلمانی جدید»^۱ با علامت اختصاری «ان د ب» که مأخوذی موثق و قابل اعتماد است، استفاده شد. از آن جایی که بهره‌گیری از این منبع در بیشتر موارد نقل به معنی بوده، از تکرار نام آن و آوردن شماره صفحه پرهیز شده‌است، به‌ویژه که این مأخذ تنها به شکل دیجیتالی در دسترس نگارنده قرار داشت. اما در مورد نقل‌قول‌های مستقیم از این منبع، نام نویسنده آن در «ان د ب» گفته شده است. در برخی موارد، کتب دیگر نیز برای نوشتن شرح حال نویسندگان مورد استفاده قرار گرفته است.

۶. نگارنده تنها تلاش کرده است که نمونه‌هایی بارز از تأثیرپذیری زبان و ادبیات آلمانی از ادبیات فارسی و فرهنگ ایرانی را نشان دهد و به هیچ وجه ادعا نمی‌کند که اثر پیش رو دربرگیرنده تمام این نمونه‌ها یا بهترین آن‌ها است زیرا یقیناً به جز افراد نامبرده در این مجموعه، کسان دیگری نیز هستند که نقشی مهم در این تأثیرپذیری داشته‌اند. ناگفته نماند که برخی از تأثیرپذیری‌ها، بسیار گسترده هستند مانند داستان توراندخت در اقلیم چهارم از هفت پیکر نظامی گنجوی که «فریدریش شیلر»^۲ و «برتولت برشت»^۳ از آن اقتباس کرده و هر یک قطعه نمایشی به نام «توراندخت» نوشته‌اند.^۴

۷. در انتخاب شعرها و نوشته‌ها، سعی بر آن بوده تا در درجه اول نمونه‌هایی که ارتباط با زبان فارسی و فرهنگ ایرانی دارند گزیده شود. در برخی موارد نیز آثاری معرفی شده است که به وضوح بیانگر اندیشه و جهان‌بینی آن شاعر و نویسنده است و به شناخت بهتر او کمک می‌کند.

۸. در این جستار، برای سهولت مطالعه و جلوگیری از پراکنده‌گویی، ابتدا نمونه آثار به شکل پیوسته آورده می‌شود و سپس به تفسیر و توضیح هریک پرداخته خواهد شد.

۹. تمامی متن‌ها و اشعاری که در بخش‌های مختلف بررسی شده‌اند، در پایان کتاب به زبان اصلی یعنی آلمانی آورده می‌شود. این امر موجب می‌گردد تا خوانندگان محترمی

1 *Neue deutsche Biographie* (<http://www.ndb.badw-muenchen.de/>)

2 Friedrich Schiller

3 Bertolt Brecht

۴ برای آگاهی بیشتر رجوع کنید به:

Mahdavi, Mona (2015): Eine kritisch vergleichende Untersuchung von Nizamis Werk „Eghlime tschaharome Haft-Paika“ und „Turandot“ von Schiller und Brecht, Magisterarbeit zum Erlangen des akademischen Grades Magistra Artium (M. A.), Im Fach: „Deutsche Sprache mit dem Schwerpunkt Literaturwissenschaft“, Universität Teheran, Fakultät für Fremde Sprachen und Literatur.

که به زبان آلمانی آشنایی دارند، به‌ویژه دانشجویان عزیزی که در رشته‌های مرتبط با زبان آلمانی تحصیل می‌کنند، به آسانی به متون اصلی دسترسی داشته باشند. متن‌ها و شعرها به همان ترتیبی که در بخش فارسی آمده‌اند، شماره‌گذاری شده و در پایان کتاب نیز با همان شماره به آلمانی آورده می‌شوند.

پیشینه تحقیق

عنوان اثر پیش‌رو نشان می‌دهد که این کتاب تنها به یک شاعر، نویسنده یا مستشرق مربوط نمی‌شود. تا جایی که دانش نگارنده یاری می‌کند تنها پژوهشی که دامنه‌ای گسترده داشته و تأثیر ادب فارسی بر ادب آلمانی یا تعامل این دو را از نقطه‌نظرهای متفاوت بررسی کرده، اثر جامع دکتر حمید تفضلی است که تحت عنوان «گفتمان ادب و فرهنگ پارسی در آلمان»^۱ در سال ۲۰۰۷ به چاپ رسید. در این زمینه علاوه بر این کتاب، مقاله‌هایی از پژوهش‌گرانی چون پرفسور آنه‌ماری شیمل با عنوان «تأثیرات شرقی بر ادبیات آلمانی»^۲، دکتر علی رجایی با عنوان «بازتاب ادبیات شرقی در آلمان»^۳ و دکتر نرگس خدایی با عنوان «نفوذ شرق در زبان و ادبیات آلمانی»^۴ منتشر گشته که در آن‌ها با نگاهی اجمالی، سیر تأثیر ادبیات شرق بر ادب آلمانی بررسی گردیده‌است. پژوهش‌های دیگری که در این زمینه صورت گرفته، کتاب‌ها یا مقاله‌هایی هستند که تنها به شرح احوال و آثار یک ادیب، مستشرق یا نویسنده پرداخته‌اند.

حمیده بهجت

-
- 1 Tafazoli, Hamid (2007): *Der deutsche Persien-Diskurs. Von der frühen Neuzeit bis in das neunzehnte Jahrhundert*, Bielefeld: Aisthesis Verlag.
 - 2 Schimmel, Annemarie (1990): „Orientalische Einflüsse auf die deutsche Literatur“, in: Norbert Altenhofer (Hrsg.), *Neues Handbuch der Literaturwissenschaft. Orientalisches Mittelalter*, Bd. 5, Wiesbaden: Aula-Verlag, S. 546-562.
 - 3 Radjaie, Ali (1999): „Rezeption orientalischer Poesie in Deutschland“, in: Touradj Rahnama (Hrsg.), *Festschrift für Anneliese Ghahraman zum 70. Geburtstag*, Teheran: Atena, S. 17-35.
 - 4 Khodaie, Narges (2009): „Eindringen des Orients in den deutschen Sprachraum“, in: *Pazhuhesh-e Zabānha-ye Khareji*, Scientific Publication of the Faculty of Foreign Languages and Literatures, University of Tehran, Nr. 48, S. 55-74.

2.
3. 10. 19
4. 10. 19
5. 10. 19
6. 10. 19
7. 10. 19